

The classification of the lexicon of the work "Hayrat ul-Abror" according to the relationship between form and meaning

Shakhzoda SOBIROVA¹

Shakhrisabz State Pedagogical Institute

ARTICLE INFO

Article history:

Received April 2025
Received in revised form
10 May 2025
Accepted 2 April 2025
Available online
25 June 2025

Keywords:

lexicology,
homonymy,
synonymy,
metaphor,
metonymy,
synonymic paradigm,
homonymic series,
Old Uzbek vocabulary.

ABSTRACT

This article presents a systematic analysis of the vocabulary in Alisher Navoi's work Hayrat ul-Abror based on the relationship between form and meaning. The lexical units used in the work are classified into semantic groups, and their morphological formation and spiritual-aesthetic significance are examined. Particular attention is given to semantic phenomena, including synonymy, antonymy, homonymy, metaphor, and metonymy. The article contributes to a deeper understanding of Navoi's artistic language capabilities by studying the lexical richness of the work. The research findings enable the classification of the vocabulary in this work based on modern linguistic approaches.

2181-3701/© 2025 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol3-iss6/S-pp138-144>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

"Hayrat ul-Abror" asari leksikasining shakl va ma'no munosabatiga ko'ra tasnifi

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

leksikologiya,
omonimiya,
sinonimiya,
metafora,
metonimiya,
sinonimik paradigma,
omonimik qator,
eski o'zbek tili leksikasi.

Mazkur maqolada Alisher Navoiyning "Hayrat ul-Abror" asari leksikasi shakl va ma'no munosabatlari asosida tizimli tahlil qilinadi. Asarda ishlatilgan leksik birliklar semantik guruhlariga ajratilib, ularning morfologik shakllanishi va mazmun jihatidan ifoda etgan ma'naviy-estetik yuki tahlil qilinadi. Xususan, sinonimiya, antonimiya, omonimiya, metafora va metonimiya kabi semantik hodisalarning roli ochib beriladi. Maqola "Hayrat ul-Abror" dagi lug'aviy boylikni o'rganish orqali Navoiy tilining badiiy imkoniyatlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari ushbu asarning leksik qatlamini zamonaviy lingvistik yondashuvlar asosida tasniflash imkonini beradi.

¹ PhD student, Shakhrisabz State Pedagogical Institute.

Классификация лексики произведения «Хайрат уль-Аброр» в зависимости от отношения формы и значения

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

лексикология,
омонимия,
синонимия,
метафора,
метонимия,
синонимическая
парадигма,
омонимический ряд,
лексика староузбекского
языка.

В данной статье проводится системный анализ лексики произведения Алишера Навои «Хайрат ул-аброр» на основе соотношения формы и значения. Лексические единицы, используемые в произведении, классифицируются по семантическим группам, рассматриваются их морфологические формы и духовно-эстетическая нагрузка. Особое внимание уделяется таким семантическим явлениям, как синонимия, антонимия, омонимия, метафора и метонимия. Статья способствует глубокому пониманию художественных возможностей языка Навои через изучение лексического богатства произведения. Результаты исследования позволяют классифицировать лексику данного произведения на основе современных лингвистических подходов.

“Hayrat ul-abror”da omonimlar, sinonimik paradigma, antonimlardan maqsadga muvofiq foydalanilgan. Omonimlar. “Hayrat ul-abror”dagi omonimlarni turkum jihatdan quyidagicha ajratish mumkin. Bir turkumga mansub soʻzlar oʻrtasidagi omonimlik:

a) omonimlik ot turkumiga mansub soʻzlar orasida kuzatiladi: ot I; ot II: burj I “qadimgi astronomiyada quyoshning yillik harakat doirasidagi oʻn ikki nuqtaning har biri”: ... oftob qavs burjida edi (321); burj II “qalʼa devorining tirgaklari, qalʼaning choʻqqisi”. Namoz xufton burj uchti (93); tosh 1 “toʻp, zarbzan oʻqi, quroli” ...tosh tayyor bodubtur, ne farmon bodur? Farmon boʻldikim, bu toshni otsun, yana men borgʻuncha yana bir toshni tayyor qilsun (442); tosh II “jism”: Imorat kursisini tamom toshdin farsh qilibturlar (106); tosh III “ichimlik, chogʻir navi”: Ikki navʼ chogʻir boʻlur: arra toshi va suhan toshi derlar (191). Bu oʻrinda tosh arra toshi va suhan toshi qoʻshma soʻzlarining tarkibiy qismidir; koʻhpoya I “ulugʻ”: ...ikki koʻhpoyadur, Sayid Yusuf majam aning ulugʻi edi... (130); koʻhpoya II “maʼmuriy – hududiy birlik”: Isfara viloyati toʻrt boʻluk koʻhpoyadur (61); koʻhpoya III geografik hudud, Yana bir Isfaradur, koʻhpoyada voqiʼ bodubtur (61); boshliq I “bosh kiyimi”; boshliq II “guruh yetakchisi”; naqsh I “kuy, ashula (NAL,457): „ul jumladin bir naqshi bor, nuhranga mavsum (242); naqsh II “buyum va binolardagi naqsh”;

b) omonimlik feʼl turkumiga mansub soʻzlar orasida kuzatiladi: feʼl I; feʼl II. Rioyat qilmoq I “riʼoyat”- a. “rioya, eʼtiborga olish” soʻzidan, “hurmatlamoq” maʼnosida kelgan (NAL,527): Otam Umarshayx mirzo rioyat qilib edi va hanuz rioyat qilmoqta edi (111). Rioyat qilmoq II “amal qilmoq”: Naqohat ayyomini obdonrioyat qilaolmadim, uzulldum (111).

1. Turli turkum soʻzlari oʻrtasidagi omonimlik: ot I; ot II; ravish III: pul I “koʻprik”. Qoʻrgʻongʻa yetib, shotu qoʻyub chiqib darvozani olib, puli ravon solilib... (167); pul II “vaqt birligi”: Yana har girini oltmish bodubturlar, har birini pul debturlarkim, bir kecha-kunduz uch ming olti yuz pul boʻlgʻay (448); pul III “bir toʻda, bir talay, allaqancha”: ...pul tir yigʻilib turubtur, oʻbdon-oʻbdon yigitlardek.. (259);

ot I; ravish II: ariq “solliq turi”...Nazar bahodur otliq navkarini Balxning ariqlarini yiqqoli yibordi (115/65, II); ariq “oson”: ...bir zamonda daryodagilarni ariq olib, borini qirdilar (121,168,11); ariq ol- “oson egallamoq”;

“Hayrat ul-abror”dagi omoninilar genetik xususiyatiga ko’ra quyidagicha:
1. Omonimlik bir tilga mansub so’zlar o’rtasida sodir bo’lgan: 1) turkiy so’z I; turkiy so’z II; turkiy so’z III: to’ra I “qoida, qonun, intizom, odat” (ANATIL, 111,270): hazm va ehtiyotni mar’iy tutub, to’ra va siyoqkim, tartib qililib edi; to’ra II odam bo’yi baravar keladigan qalqon (ANATIL, 111,269): Tufakandozlar bu aroba va to’ralarning keynida turub, tufak otqaylar (334/192,1); to’ra III “qism, a’zo”: ...Husayn oilig’onda qisqaliq qilg’anlarning kayfiyatini ko’rub, to’ra-muchalaridin hurattuk (306).

ish I “shaxsning muayyan faoliyati” Ish ham qila olmadi (87/50,1); ish II “kuy”: Bir navbat Badiiuzzamon mirzoning suhbatida bir ishni naydin xo’b chiqarur, Qul Muhammad g’ijjakta ul ishni chiqara olmas (245/140,1). “Mashg’ulot” ma’nosidagi ish va “kuy” ma’nosidagi ish polisemantik so’zlar o’rtasidagi semantik bog’liqlikning yo’qolishi natijasida shakllangan omonimlar hisoblanadi.

2. Omonimlik turli tilga oid so’zlar o’rtasida sodir bo’lgan: arabcha so’z I; hindcha so’z II: roy I. “fikr, qarash”: Mirzo royi bila amal qilmas edi (232); roy II “Hind podshohlari unvoni “ (BAL, 119): Agarchi kichik-kirim roy va roja tog’ va jangalda xeli bar edilar, vale mu’tabar va mustaqil bular edilar (340).

“Hayrat ul-abror”da qo’llangan omonimlarning hozirgi o’zbek tiliga munosabatida quyidagilar ma’lum bo’ldi.

1. Omonim hisoblangan har ikkita (uch) so’z hozirgi o’zbek adabiy tilida qo’llanadi. Qalin I “yonlama hajm”; qalin II “nikoh to’yida qiz uchun kuyov tomonidan beriladigan mol, pul” ma’nosini ifodalaydi. Qalin kelinga beriladigan sep, mahmi anglatgan. Qalin II dan yasalgan qalinliq “Mahbub ul -qulub”da “unashilgan qiz” tushunchasini ifodalagan: Sulton Ahmad mirzoning Oysha Sultonbegim otliq qiznikim, ota, obag’a tirik ekanda manga qalinliq qilib edilar (131). Qalinliq // qalindik fonetik o’zgarish natijasida qalliq ko’rinishiga kelib qolgan: qalin-qaliq-qalinliq-qalliq-qalliq (O’TEL,517); “nikohlamoq” ma’nosidagi qo’l- so’zining asosi hani qalinga bog’lanadi: ...burun Jahongir mirzog’a mirzolar tirigida qo’lub edilar (178). Asar leksikasidagi omonimlarning faqat biri hozirgi o’zbek adabiy tilida saqlanib qolgan. M., yon I. yan 1. “qaytmoq” (DTS,231): Biz yong’andin so’ng xon kishisi O’ratepa ustiga yurudi (32). Yöndür- “qaytarmoq”: barchasini egalariga yondura berdilar (39). Bu ma’nodagi yon- fe’li hozirda ishlatilmaydi. “O’t olmoq; o’tda kuymoq” ma’nosidagi yonmoq II hozirda qo’llanadi (O’TEL,1,259). Bir so’zning turli ma’nolari sifatida kelgan tort= so’zi keyingi davrlarda omonimga aylangan: tort= I “chizmoq”: ...agar naqqoshlar takalluf bila tortsalar, oncha torta olmag’ay erdilar (314); tort=II “bormoq”, “qo’shilmoq”: ...yigit yalangi va yayoq yalingi bila Qunduzg’a Xisravshohg’a tortti (100); tort= III “sovg’a qilmoq, bermoq”: Bir egarlik ot ham tortti (302) omonimlari hozirgi o’zbek adabiy tilida qo’llanmaydi; tort- IV “to’xtatmoq”: Otini tortti (169). Bu ma’nodagi tort- hozirda ishlatiladi. Qari I “uzunlik o’lchov birliqi hozirda iste’mol qilinmaydi. Shaxsning yosh sifatini bildirgan qari I: ...o’zbekdek yuz ming qari yog’ini orqada qo’yub...(340) qo’llanadi: Burj, boshliq, naqsh, sobit, tosh, qonun, maqom, tuz, tuman, tund omonimlarining ham bittasi qo’llanadi.

2. Omonim so’zlarning har ikkitasi (yoki uchitasi) hozirgi o’zbek tiliga yetib kelmagan: vofir I “ko’p, mo’l”: Oshlig’i vofir, mevasi farovon (60); vofir II “aruz vaznlaridan biri”.

Savod, pul, sur, ko’hpoya, tak’ya, taassub, tavr, to’qa, ud, shar’iy, qonun so’zlari omonimligi ham hozirda uchramaydi,

“Hayrat ul-abror”da omonimiyani yuzaga keltiruvchi hodisa – qadimgi turkiy til soʻzlariga xos turkum sinkretizmi oʻz ifodasini topgan. E.V. Sevortyan tomonidan “feʼl-ot asoslar” (“glagolno-imenniye osnovi”) deb nomlangan bu hodisa turkiy tillarning boshlangʻich taraqqiyot bosqichlarida bir boʻgʻinli leksik asosning ayni bir lugʻaviy maʼnoga ega boʻlgani holda ism sifatida ham, feʼl sifatida ham ishlatilishini ifoda etadi. E.V. Sevortyan oʻz qarashlarida “feʼl-ot omonimligi” (“glagolno-imennaya omonimiya”), “feʼl-ot omoformalar” (“glagolno-imenniye omoformi”) terminlarini qoʻllagan. Shu bilan bir qatorda, bu hodisani “leksik-morfologik sinkretizm” deb qarash toʻgʻriroq ekanligini eʼtirof etgan.

“Hayrat ul-abror” misollari turkum sinkretizmi aks etgan soʻzlarda kuzatiladigan semantik oʻzgarishlar bir turkum (asosan ot turkumi) doirasida ham sodir boʻlishini koʻrsatadi. Bunday soʻzlar hozirgi nuqtai nazardan bir turkumga mansub hisoblansa-da, tarixiy nuqtai nazardan shu soʻzning boshqa turkumga xos jihatlarda namoyon bodishini koʻrsatadi. Quyidagi soʻzlarda ot turkumiga xos jihatlar bilan birga sifat turkumi (belgi oti) xususiyatlari mujassamlangan: ichki I “yaqin, ishonarli”: Gʻulda ulugʻ beklardin kishi yoʻq edi, tamom ichki beklar edi (207); ichki II “podshoh saroyiga xos amaldor” (BNL,73): Ichkilardin uch-toʻrti mashʼal bila har axshom navbat bilan evrulur edilar (207); Qadimgi turkiy tilda icraci, icrak shaklida qoʻllangan (DTS,202);

Omonimlar tahlili asar matnining mazmun-mohiyatini toʻgʻri anglashda, tushunchani taʼsirchan ifodalashda, leksemalarning shakliy xususiyatlari va semantik munosabatlari haqida maʼlumot berishda ahamiyatlidir.

“Hayrat ul-abror” leksikasi semantik jihatdan oʻziga xos. Asar tilida koʻp maʼnoli soʻzlar, sinonimlar, antonimlar voqelik, narsa-hodisa haqidagi tushuncha, maʼlumotni batafsil yetkazishga xizmat qilgan. Omonimlarning ham uslubiy maqsadlarga xizmat qilishi “Muhokamat ul-lugʻatayn”da yoritilgan.

“Hayrat ul-abror” leksikasining oʻziga xosligini taʼminlovchi lingvistik omillardan biri omonimlar, sinonimik paradigma, antonimlarning maqsadga muvofiq qoʻllanishidir. Asar tilining uslubiy oʻziga xosligini taʼminlashda sinonimik paradigmalar muhim oʻrin tutadi.

Asar tilida voqelik ifodasi davomida turli soʻzlardan, mazmunni batafsil, teran ifodalashda maʼno nozikliklari bilan farqlanuvchi leksik paradigmadan foydalanilgan. Navoiy idroki teran, mulohazakor, sinchkov inson boʻlgan. U soʻzlarning maʼno boʻyoqdorligini chuqur anglagan. Muayyan maʼnoni ifodalashda sinonimlardan mohirona foydalangan.

Asar tilidagi sinonimik paradigmalar fikrni teran anglatish, uslubni muvofiq tarzda shakllantirish imkonini yaratgan. Asar tilidagi sinonimik qatorlar miqdor va sifat jihatdan oʻzaro farqlanadi. Sinonimik paradigmani hosil qiluvchi har bir semema semalari miqdori va ifoda darajasi bilan farqlanadi. Sinonimiya tilning leksik, frazeologik, grammatik sathlarida kuzatiladi. Oʻzbek tilining keng ifoda imkoniyatlariga ega ekanligi Mahmud Koshgʻariy, Alisher Navoiy hamda zamonaviy rus va oʻzbek tilshunoslari tomonidan eʼtirof etilgan. Navoiy sinonimlarning mohiyatini, maʼno ifodalashdagi nozik farqlarini, badiiy ahamiyatini ilmiy asosda izohlab bergan. Oʻzbek tilining keng ifoda imkoniyatini taʼminlovchi sinonimlar taraqqiyotini diaxronik planda kuzatish, sinonimlarning tushuncha, fikrni yoritishdagi ahamiyatini belgilashda tarixiy, badiiy asarlar tili muhim oʻrin tutadi. Maʼlum davrda yaratilgan yozma yodgorliklar shu davr umumxalq tili leksikasiga oid asosiy jihatlarni aks ettiradi.

XV–XVI asrlar o'zbek adabiy tili leksikasining ko'p ma'nolilik, ma'nodoshlik xususiyatlarini ifodalashda "Mahbub ul -qulub" nodir manba hisoblanadi. Asarda o'zbek tili sinonimiyasining barcha ko'rinishlari o'z ifodasini topgan. Navoiy uchun sinonimlardan foydalanish o'z-o'zicha qimmatga ega bo'lgan maqsad emas, balki u avlodlarga yetkazmoqchi bo'lgan mazmunni to'la, aniq va go'zal ifodalash vositasi edi. "Mahbub ul -qulub"da til boyligi bosh maqsadlarni yuzaga chiqarish yo'lida bir vosita bo'lib xizmat qilgan".

"Hayrat ul-abror"dagi quyidagi sinonimik qatorlar ishtirok etgan: *ayb – qusur – nuqson; anva' – muxtalif – har rang – har jins; muhosara – qabal; ov – shikor; osmon – ko'k; ot – ism – nom; sovuq – sard; tabib – hakim; tana – badan – jism – vujud; til – zabon – lafz; un – ovoz – tovush; urug' – xesh; farmon – hukm; cherik – qo'shun – sipoh – lashkar; chin – rost; yayoq —piyoda.*

"Hayrat ul-abror"da turkiy va o'zlashgan qatlamga oid so'zlar o'zaro sinonimik qatori hosil qilgan. Turkiy so'z – turkiy so'z: asru – ko'p; yog'iy – yov; ushoq – kichik; yoshun – biq; ilik -qo'l – al; turkiy so'z – forsiy so'z: yel – bod; boshliq – sardor; yafroq – barg; yig'och – daraxt; oshliq – g'alla – don; tup – tuz – hamvor; ko'k – osmon; sovuq – sard; turkiy so'z – arabiy so'z: kengash – maslahat – mashvarat; isitma – harorat; ko'mak – madad (imrod); qabal – muhosara; ona – volida; ko'pincha – aksar; yarash – sulh; turkiy – mo'g'ul: on qo'l – burang'ar; so'l qol – javong'ar; turkiy – mo'g'ul – arab: on qol – burang'ar -maymana; sol qol – juvang'ar – maysara.

Asar tilida faqat o'zlashma so'zlar o'rtasidagi sinonimik paradigmalar ham kuzatildi: forsha – arabcha: nishon – alomat; xizmatkor- mulozim; namoyon – oshkora – zohir; oyin – rasm – odat – dastur; poytaxt – dorul xilofa; mozor – qabr (maqbara); shoh – podshoh – sulton – malik; pushaymon – taassuf – nadomat.

Asar leksikasidagi sinonimik paradigmalar ikki so'zdan (sod – chap); uch so'zdan (yoruq – charog'on – ravshan); to'rt so'zdan (qo'shun – cherik – sipoh – lashkar); besh so'zdan (qiyin – dushvor – shoqq – mutaazzir – mushkul); olti so'zdan (yog'iy – dushman – a'do -muxolif – g'anim – yov); yetti so'zdan (oxir – avoxir – oyoq – oqibat – poyon – intiho -muntahi – itmom); sakkiz so'zdan (chuchuk – shirin – laziz – lazzatlik – choshniliq -mazalik – xushmaza – xushta'm); to'qqiz so'zdan (emgak – mashaqqat – azob – ranj -suubat – taab – mehnat – zahmat – riyozat); o'n so'zdan (yuru= – o'tlan= – yuzlan= – ilg'a= – bor= – azimat qil= – / tebra= – uza= – ravon bod= – mutavajjih bo'l=); o'n bir so'zdan (ko'p – qalin – g'alaba – bisyor – kulliy – farovon – vofir – base – beg'oyat -behad – asra); o'n ikki so'zdan (niyat – maqsad – g'araz – maqsud – doiya – muddao – murod -dag'dag'a – orzu – ishtiyok – umid – kom) iborat. Bulardan uch-besh so'zdan tarkib topgan sinonimik paradigmalar ko'p miqdorni tashkil etadi.

"Hayrat ul-abror"dagi sinonimlar leksik-semantik jihatdan ikki guruhga ajratilgan:

1. Atash va vazifa semalari bir xil, ifoda semalari har xil bo'lgan so'zlar.

2. Narsa-buyum, belgi, harakat-holatni turlicha darajalab atovchi so'zlar (graduonimlar).

Tadqiqotlarda so'zlarning o'z ma'nolari bilan sinonimik munosabatda bo'lishi leksik-semantik sinonim, funksional ma'nolari bilan sinonimik munosabatga kirishuvi funksional-semantik sinonim termini bilan yuritilgan. H.Shamsiddinov muayyan narsa-hodisalarni, ularning belgisi, miqdori, holati, harakati va o'zaro munosabatlarini tasviriyl usulda, ifoda maqsadiga muvofiq qayta nomlab yoki narsa-hodisaga xoslab ifodalaydigan va alohida so'zga sinonim bo'ladigan tilning so'z va undan katta sath birliklariga nisbatan

so'zlarning funksional-semantik sinonimlari (SFSS) terminini istifoda etadi hamda SFSSning ikki guruhini qayd etadi: I. So'z shaklidagi SFSS (metafora, metonimiya, sinekdoxa, ellipsis natijasida, juft, takror so'zlarning vaziyat va kontekstga bog'liq holda yuzaga keluvchi ma'nolari orqali shakllangan funksional-semantik sinonimlar). II. Sintaktik birliklar: frazeologizmlar, til birligiga aylangan tayyor ekspressema hisoblangan perifrazalar.

"Hayrat ul-abror"dagi sinonimlar qatori ikkiga ajratildi: 1. Leksik-semantik sinonimlar. 2. Funksional-semantik sinonimlar..

Leksik-semantik sinonimlar an'anaviy tarzda qo'llanib kelayotgan ma'nodosh so'zlardir. Leksik-semantik sinonimiyaga asoslangan paradigmani tashkil qiluvchi ayrim so'zlar arxaiklashadi. Davr o'tishi mobaynida sinonimik paradigma yangi so'zlar bilan boyib boradi. Leksik-semantik sinonimlar muayyan tushunchani ifodalovchi so'zlar paradigmasidir. Bunday paradigmani hosil qiluvchi so'zlar matndan mustaqil holda o'zaro sinonimik munosabatda bo'ladi. Leksik-semantik sinonimlar paradigmasi so'zlarning genetik asosiga ko'ra quyidagicha guruhlandi:

1. Leksik-semantik sinonimiya turkiy so'zlar o'rtasida sodir bo'lgan: tuy- sezir: Muhammad Mazid tarxon tuyub shahrdin chiqti (133). Tuymoq so'ziga sinonim sifatida sezirmoq so'zi qo'llangan: Bu muhimni Tanbalga sezirgach, tura olmadilar, xon qoshig'a qochib keldilar (J55). Sezirmoq boshqa manbalarda uchramaydi.

2. Leksik-semantik sinonimiya turkiy – forsha-tojikcha – arabcha so'zlar o'rtasida kuzatiladi: tutqun – asir – bandi; et – go'sht – lahm: Hazoraning bir semiz lo'k tevasini topib kelturdilar, ani o'lturub, go'shtidin bir parcha kabob qilduk, ... oncha laziz teva eti hargiz yeyilgan emas edi, ba'zi qo'y etidin farq qila olmaydilar (219). Bobur mazkur sinonimik paradigmadan matn uslubini maqsadga muvofiq shakllantirishda foydalangan. Asarda asosan go'sht, et so'zlari qo'llangan. Lahm arabcha birikma va jumlarlar tarkibida uchraydi: Yana lo'chadur... Ma'kulul- lahmdu, bisyor laziz eti bordur (349). Ma'kulullahm "go'shti yeyiladigan, halol" ma'nosidagi birikmadir. Yet qadimgi turkiy tilda qo'llangan (ESTY,311). Eski o'zbek adabiy tilida ham faol ishlatilgan. Hozirgi o'zbek adabiy tilida, deyarli, mustaqil qo'llanmaydi.

3. Yog'i-dushman-g'anim-yot so'zlari "raqib tomon", "qarama-qarshi subyekt" tushunchalari asosida paradigma hosil qiladi. Bu so'zlardan yog'i, dushman asosan "raqiblar guruhi"ni anglatgan: Yog'i qocha berdi, qo'rg'ondag'ilarni ko'z tuttuk, ish vaqtida yetisha olmadilar, yog'ini tebratgandin so'ng birin-ikkin chopishib kela bashladilar (261). O'zaro raqobat, ziddiyat g'anim so'zida kuchliroq ifodalangan: g'anim qo'rg'onda emas edi (141). G'anim so'zi semalari farqli xususiyatlarda namoyon bo'lgan: a) yakka shaxs tushunchasini bildirgan: Ikkinchi bukim, mening g'animim Shayboqxondek purtajriba va ko'p ish ko'rgan va ulug' yoshliq kishi edi (141); b) raqiblar guruhini anglatgan: g'anim kishisi Xoban kentidin yasab chiqti (127). Yot "begona", "notanish" (ANATIL, I, 543) ma'nosidagi so'z, bevosita "raqib" tushunchasini ifodalash bilan birga, ta'kid, kuchaytirish uchun xizmat qilgan: Qandag'i yot yog'iy o'zbek kelib mutasarrif bo'lib edi (141/80,11). Yot so'zida so'zlashuv uslubi xususiyati mavjud: o'z kishini yotdin farq qilg'ay (162). Muxolif-a. "teskari, qarama-qarshi" (NAL,432)... o'shul manba Ali Do'st tag'oyi Andijon qal'asini muxoliflarga beribtur (112). Yov so'zi badiiy uslubga xos: ... va ko'p yovning tanasi mazallat tuprog'iga tushub, fano bodig'a yiborildi (454).

4. Leksik-semantik sinonimiya arabcha so'zlar o'rtasida kuzatiladi: avlod- nasl: ... balki bu taaddi va tashaddud Xojaning avlodig'a dag'i siroyat qildi (79); Yana bir Boboqul Bobo Alibek edi. Shayx Ali Bahodurning naslidin edi (71).

5. Leksik-semantik sinonimiya forsha-tojikcha – arabcha soʻzlar oʻrtasida kuzatiladi: asal-shahd: Kobul atrofidagi Koʻhistondagi asal bisyor kelur. Shahdxonalari bordur (187). Shahdxona “shahd” (asal) olinadigan joy”.

Alisher Navoiyning “Hayrat ul-Abror” asari nafaqat badiiy-estetik jihatdan, balki tilshunoslik nuqtai nazaridan ham beqiyos ahamiyatga ega boʻlgan asarlardan biridir. Unda qoʻllanilgan leksik birliklarning shakl va maʼno munosabatlariga koʻra tahlili, ayniqsa, omonimiya, sinonimiya, metafora va metonimiya kabi semantik hodisalarning aniqlanishi, Navoiy tilining boyligi va uslubiy nozikliklarini koʻrsatib beradi. Tadqiqot davomida asardagi sinonimik paradigmalar va omonimik qatorlar orqali Navoiy oʻz davrining leksik imkoniyatlaridan qanday samarali foydalangani ochib berildi. Shuningdek, eski oʻzbek tili leksikasining bugungi lingvistik tahlil usullari yordamida oʻrganilishi bu asarning zamonaviy filologik tadqiqotlar uchun muhim manba ekanini tasdiqlaydi. Umuman olganda, ushbu tadqiqot “Hayrat ul-Abror”ning leksik tizimini yanada chuqurroq anglash va uni lingvistik jihatdan ilmiy asosda tasniflash imkonini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Alisher Navoiy asarlarining izohli lugʻati. E.I.Fozilov tahriri ostida. I tom Toshkent. 1983 -656 s; II tom. Toshkent, 1983. -642 s; III tom. Toshkent, 1984. -622 s; IV tom. 1985. -634

2. Sobirov A. Oʻzbek tilining leksik sathini sistema sifatida tadqiq etish.-Filol. Fan. nom. ...Diss. avtoref.-Toshkent, 2005.50 b.

3. Rustamov A. Navoiyning badiiy mahorati. Toshkent: Gʻ.Gʻulom nomidagi adabiyot va sanʼat nashriyoti.1979.-213 b.

4. Rahmatullayev Sh. Oʻzbek tilining etimologik lugʻati (arab soʻzlari va ular bilan hosilalar). Toshkent: Universitet, 2003. -599 b.

5. Abdulxayirov M. Navoiy asarlarida soʻz va iboralar.-Toshkent: Tafakkur boʻstoni,2009.-240 b.

6. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Еттинчи том. Ҳайрат ул-аброр. «Фан» нашриёти.Тошкент —1991.422 б.

7. Navoiy asarlari uchun qisqacha lugʻat.Toshkent, – “Fan”, 1992. 374 b.